

بسم الله الرحمن الرحيم

نظام دینی و اخلاقی در مهابهاراتا

نویسنده: سیمین یاری

ویراستار: امین یاری

انتشارات ارسطو

(چاپ و نشر ایران)

۱۳۹۶

سرشناسه: یاری، سیمین، ۱۳۶۸ -
عنوان و نام پدیدآور: نظام دینی و اخلاقی در مهابهاراتا/نویسنده سیمین یاری؛
ویراستار امین یاری.

مشخصات نشر: مشهد: ارسطو، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ح، ۱۸۴ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۲-۱۴۴-۰

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۴۴-۱۴۸.

موضوع: مهابهاراتا -- نقد و تفسیر

موضوع: Mahabharata -- Criticism and interpretation

رِصوع: اخلاق دینی

موضوع: Religious ethics

شناسه افزوده: یاری، امین، ۱۳۴۲ -، ویراستار

رده بندی کنگره: ۱۳۵۰ ن ۲/۱۱۳۸/BL

رده بندی دی‌ری: ۲۹۴/۵۱۳۰

شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۸۵۴۷۶

نام کتاب: نظام دینی و اخلاقی در مهابهاراتا

مؤلف: سیمین یاری

ویراستار: امین یاری

ناشر: ارسطو (چاپ و نشر ایرانا)

صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: دانا هاجر

تیراژ: ۱۰۰۰

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۶

چاپ: مدیران

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۲-۱۴۴-۰

تلفن های مرکز پخش: ۳۵۰۹۶۱۴۵ - ۳۵۰۹۶۱۴۶ - ۵۱

www.chaponashr.ir

انتشارات ارسطو

چاپ و نشر ایران

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده	۱۳
مقدمه	۱۵
بخش اول: کلیات	
فصل اول: مهابهاراتا	۲۵
۱. ادبیات دینی هندویی	۲۵
۲. تدوین و ویژگی‌های مهابهاراتا	۲۵
۳. وجه تسمیه‌ی مهابهاراتا	۲۹
۴. ترجمه‌های فارسی مهابهاراتا	۳۰
۵. فصول هجده‌گانه‌ی مهابهاراتا	۳۱
۶. مهابهاراتا و بهگودگیتا	۳۷
۷. شخصیت‌های اصلی در مهابهاراتا	۳۹
۷-۱. کریشنا	۳۹
۷-۲. ارجونا	۴۱
۷-۳. یودیشثیرا	۴۲

۴۳	۷-۴. بهیما
۴۳	۷-۵. نکولا و سهدیو
۴۴	۷-۶. دروپادی
۴۴	۷-۷. کتتی و کارنا
۴۵	۷-۸. دهرت راشتر و گاندهاری
۴۶	۷-۹. دریودانا
۴۶	۸. وجه تمثیل و نم‌دین حماسه‌ی مهابهاراتا
۵۱	۹. خلاصه‌ی داستان مهابهاراتا
۵۵	نتایج و موارد بحث
۵۶	فصل دوم: نظام دینی ودایی و مهابهاراتا
۵۶	۱. موضع مهابهاراتا نسبت به وداها
۵۸	۲. وجوه مشترک مهابهاراتا و وداها
۶۰	۳. قربانی (یجنا) در وداها و مهابهاراتا، و ارتباط آن با کاست
۶۱	نتایج و موارد بحث

بخش دوم: نظام دینی در مهابهاراتا

۶۵	فصل اول: نظام خداشناسی
۶۵	۱. سیستم خداپرستی
۶۷	۲. ارتباط خدا با انسان

۶۸	۳. خدایان برجسته در مهابهاراتا
۶۹	۳-۱. برهما
۷۰	۳-۲. ویشنو
۷۲	۳-۳. شیوا
۷۳	۳-۴. ایندرا
۷۳	۳-۵. رارون
۷۴	۴. انسان شکل انگاری - خدایان
۷۷	۵. اوصاف و ویژگی های خدایان
۷۷	۵-۱. ناتوانی خداوند
۷۷	۵-۲. اوتار
۷۹	۵-۳. جایگاه خدایان
۷۹	۵-۴. خدای اعلی تر
۸۲	۵-۵. نفی بت پرستی
۸۶	نتایج و موارد بحث
۸۷	فصل دوم: نظام انسان شناسی دینی
۸۸	۱. خلقت انسان
۸۹	۲. ابعاد انسان
۹۰	۳. پدیده ی کاست و طبقه بندی اجتماعی انسان
۹۱	الف). برهمن

ب). کشتیه	۹۳
ج). وایشیه	۹۴
د). شودرا	۹۴
۴. معادشناسی انسان	۹۵
۴-۱. مرگ انسان در مهابهاراتا	۱۰۰
۴-۱.۱. است	۱۰۲
۴-۳. دوزخ	۱۰۲
۴-۴. اجتناب ناپذیری مرگ	۱۰۳
۵. رستگاری انسان	۱۰۴
۵-۱. تری مارگه	۱۰۴
۵-۲. احسان کردن از روی اخلاص	۱۰۵
۵-۳. دوری از عیب و نقص	۱۰۶
۵-۴. معرفت	۱۰۶
نتایج و موارد بحث	۱۰۸
فصل سوم: جهان‌شناسی مهابهاراتا	۱۱۰
۱. آفرینش جهان	۱۱۰
۲. معادشناسی جهان	۱۱۳
۲-۱. اعتقاد به جهان آخرت	۱۱۳
۲-۲. فرجام جهان	۱۱۴

صفحه	عنوان
۱۱۷	نتایج و موارد بحث
۱۱۸	فصل چهارم: علم الاساطیر
۱۱۸	۱. اسطوره در مهابهاراتا
۱۱۹	۲. اساطیر در مهابهارتا
۱۲۲	نتایج و موارد بحث
۱۲۳	فصل پنجم: عبادت‌دینی
۱۲۳	۱. ریاضت
۱۲۴	۱-۱. ویژگی‌های ریاضت
۱۲۵	۲. قربانی
۱۲۷	۳. دهرمه
۱۲۹	۴. شراده
۱۲۹	۵. دعا
۱۳۱	۶. طاعت و عبادت
۱۳۳	۷. روزه
۱۳۴	۸. غسل
۱۳۵	۹. سوگند
۱۳۶	نتایج و موارد بحث

بخش سوم: نظام اخلاقی مهابهاراتا

فصل اول: اخلاق در مهابهاراتا	۱۳۹
۱. معنای کلی دین	۱۳۹
۲. معنای اخلاق در مهابهاراتا	۱۴۰
۳. نسبت دین و اخلاق در مهابهاراتا	۱۴۱
۴. سرمنشأ اخلاق در مهابهاراتا	۱۴۳
۵. غایت اخلاق در مهابهاراتا	۱۴۴
نتایج و موارد بحث	۱۴۷
فصل دوم: آموزه‌های اخلاقی مهابهاراتا	۱۴۸
۱. ریته	۱۴۸
۲. دهرمه	۱۴۹
۳. محاسن اخلاقی	۱۵۰
۱-۳. ثواب	۱۵۰
۱-۳. کمک به فقرا	۱۵۰
۱-۳. هم‌صحبتی با نیکوکاران	۱۵۰
۲-۳. صبر در برابر تقدیر	۱۵۱
۳-۳. نیکوکاری	۱۵۳
۳-۴. حرمت نهادن به زنان	۱۵۴
۳-۵. خدمت به پدر و مادر	۱۵۵

۳-۶. تواضع	۱۵۶
۳-۷. تربیت صحیح فرزند	۱۵۶
۳-۸. دوستی با مردم از روی صدق دل	۱۵۷
۳-۹. تصدقات و خیرات	۱۵۸
۳-۱۰. راستی	۱۵۸
۳-۱۱. نزد دادن به ضررهای کوچک برای نیل به مقصودی بزرگ تر	۱۵۹
۳-۱۲. عدالت	۱۵۹
۳-۱۳. بخشش	۱۶۰
۳-۱۴. مهمان دوستی	۱۶۱
۳-۱۵. وفای به عهد	۱۶۱
۳-۱۶. پرهیزگاری	۱۶۱
۳-۱۷. اخلاقی بودن خداوند	۱۶۲
۳-۱۸. اخلاقی بودن وظایف کشریه	۱۶۳
۴. رذایل اخلاقی	۱۶۳
۴-۱. گناه	۱۶۳
۴-۲. کشتن فرزندان و خویشان	۱۶۴
۴-۳. نشستن دهان توسط برهمن	۱۶۵
۴-۴. نداشتن فرزند	۱۶۵
۴-۵. بدکرداری و گوش ندادن به حرف پدر و مادر	۱۶۵

۱۶۵	۴-۶. دزدی و راهزنی
۱۶۵	۴-۷. کشتن برهمن
۱۶۶	۴-۸. قماربازی
۱۶۶	۴-۹. استفاده از مال حرام
۱۶۷	۴-۱۰. خوردن شراب
۱۶۸	۴-۱۱. غضب
۱۶۸	۴-۱۲. بدن و دماغ
۱۶۹	۴-۱۳. ریا و نفاق
۱۷۰	۴-۱۴. ظلم و انتقام
۱۷۰	۴-۱۵. آرزوی نفس و حرص و طمع
۱۷۱	۴-۱۶. غرور و تکبر
۱۷۱	۴-۱۷. حسد
۱۷۲	۴-۱۸. سخن ناپرسیده گفتن
۱۷۲	۴-۱۹. شهوت
۱۷۲	۴-۲۰. مکر و حيله
۱۷۲	۴-۲۱. سخن چینی
۱۷۳	نتایج و موارد بحث
۱۷۴	نتیجه گیری کلی
۱۷۷	منابع و مأخذ

چکیده

یافته‌های پژوهش حاضر، با هدف نشان دادن نظام دینی و اخلاقی موجود در مهابهاراتا است. این پژوهش حاکی از آن است که نظام دینی و اخلاقی مهابهاراتا کاملاً مبتنی بر آموزه‌های ودایی است و آموزه‌های دینی و اخلاقی بسیاری در مهابهاراتا وجود دارند. اوتاره، غسل، عبادت، احترام به والدین، و ... نمونه‌هایی از آموزه‌های دینی و تعالیم اخلاقی هستند که در حماسه‌ی مهابهاراتا آ‌ها یاد شده است. در این پژوهش، در قسمت خداشناسی، به این نتیجه می‌رسیم که ویشنو خدایی برتر از سایر خدایان متعدد موجود در مهابهاراتا است و این، نوعی نظام رب‌الاجاب رستی را در آن اثر حماسی نشان می‌دهد. علاوه بر خداشناسی، جهان‌شناسی و معادشناسی دینی از امور دیگری هستند که به آن‌ها پرداخته شده است. جهان توسط برهما به وجود آمده است و در آخر، توسط شیوا نابود خواهد شد و این نابودی مقدمه‌ی نوزایش آن، توسط ویشنو خواهد بود. در بحث معادشناسی انسان نیز، با مفاهیم اساسی کرمه و تناسخ مواجه می‌شویم یعنی هر فردی به فراخور اعمال پیشین خویش در قالبی نو تولد خواهد یافت و وقتی از بند کرمه و اعمال خود رها خواهد شد که سراسر، اعمال نیک انجام دهد و راهی الهی در پیش گیرد تا در نهایت به نور ایزدی بپیوندد. نیاز به توضیح است که این تحقیق به روش کتابخانه‌ای، مکالمه‌ی حضوری و توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است.

مقدمه

برخورداری از «من با متون مقدّس، از خصوصیات همه‌ی ادیان به شمار می‌رود. در این متون، کلیات، اعتقادات، احکام اولیه، اخلاق، قوانین و ... به شکل مجمل بیان می‌شود. هندوئیسم به عنوان یک نظام دینی، دارای دو دسته از متون مقدّس است: الف) شروتی^۱ (لفظاً یعنی مسموع و اصللاً^۲، معنای وحیانی) و ب) سمریتی^۳ (لفظاً یعنی به یاد مانده و اصطلاحاً تفسیری). به اعتقاد هند، این مفاد متون شروتی در زمانی نامعلوم و ازلی تدوین یافته و اپوروشیا^۴ یا از سرمنشأ غیر انسانی^۵ است. همین ویژگی، اعتبار و مرجعیتی ویژه به این متون بخشیده و وجه اصلی تمایز آنها از متون سمریتی است. اما متون سمریتی دسته‌ای از آثار بر جای مانده از حکما و اندیشمندان دینی اند که در طول زمان به منظور و در توضیح اصول سرمدی مطرح در متون شروتی به وجود آمده‌اند. برخلاف شروتی‌ها مبدأ انسانی دارند^۶ (حاتمی گل‌مکانی، ۱۰). یکی از متون اصلی سمریتی، مهابهاراتا است (Hiltebeitel, Mahabharata, 9/118).

1. Sruti.

2. Smirti.

3. Apauruseya.

”مهابهاراتا (بهارات بزرگ) طولانی‌ترین و بزرگ‌ترین شعر حماسی جهان است. بنابر سنت مقبول هندویی، این منظومه را شخصی به نام کریشنا دوا‌ی پایانا ملقب به ویاسا^۱ تدوین کرده است، هر چند وجود تاریخی خود او محل تردید است (نقیب‌خان، ۶/۱). بسیاری از مورّخین غربی معتقدند نویسنده‌ی مهابهاراتا یک شخص نبوده است و حتی ویاسا را یک شخصیت افسانه‌ای دانسته‌اند (Bruce, 15). این اثر در یک زمان و توسط یک شاعر سروده نشده است، بلکه با توجه به ادبیات و سبک نگارش متفاوت آن، شعرای چندی مضامین آن را در طی چندین قرن ظاهراً از ۲۰۰ ق.م تا ۲۰۰ م فراهم آورده‌اند (دهخدا، ۱۹۳۱۷).

موضوع اصلی مهابهاراتا، بیان نمادین یک نبرد خانوادگی بین پسر عموها (پاندوان و کوروآن) است (V.N. Kashinram, 19). علت این جنگ و اختلاف، حکومت بر سر سرزمین غنی و حاصلخیزی بوده که سرزمین ظاهراً در نزدیکی دهلی نو قرار دارد (Buck, 13). اما باید توجه داشت که مهابهاراتا کتابی در حوزه‌ی تاریخ نگاری نیست که به بیان صرف واقعه‌ای تاریخی بپردازد، بلکه در اصل متنی دینی و جزو متون سمریتی است. از این رو می‌توان ادعا کرد که به خاطر شهرت داستان مهابهاراتا در فرهنگ هندویی، نویسنده یا نویسندگان مهابهاراتا آن را ظرف بسیار مناسبی برای بیان ساده و عینی آموزه‌های دینی و اخلاقی هندویی دیده‌اند. به همین خاطر است که در این حماسه، ما شاهد مضامین دینی و اخلاقی‌ای هستیم که غالباً مبتنی بر مضامین ودایی است (Hiltebeitel, Mahabharata, 9/119). به سخن دیگر، اغلب آموزه‌های دینی و اخلاقی که در وداها آمده است در مهابهاراتا نیز از طریق شخصیت‌های داستان بیان شده‌اند: از جمله‌ی مضامین مشترک بین مهابهاراتا و ودایی می‌توان به آموزه‌ی اوتار (گیتا، ۷/۸-۷)، مکشه (Ganguli, 558)، سیستم طبقاتی وارنا یا کاست (P. Lal, 105)، زادمرد یا سمساره (گیتا، ۲، ۲۲؛ و نیز P. Lal, 38)، دهرمه (Ganguli, 524)، خدایان یا دئوها (نقیب‌خان، ۲۳/۱)، قربانی یا یجنا (نقیب‌خان، ۲۰/۱)، بهشت و دوزخ (نقیب‌خان، ۱۹-۲۰/۱) و... اشاره کرد.

برخی از هندشناسان، به واقعیت تاریخی این حماسه کمتر توجه داشته و بیشتر، جنبه‌ی تمثیلی و تعلیمی یا تبلیغی آن را مورد نظر قرار داده‌اند؛ برای مثال جنگ میان پسرعموها را جنگ میان دیوان و خدایان دانسته‌اند (Katz 117). از منظر ایشان، مهابهاراتا وسیله‌ای برای بیان معارف دینی و اخلاقی در قالب حماسه، و مخاطب آن عموم مردم است. دکتر تاراچند مورخ و فیلسوف بزرگ هند، میدان جنگ مهابهاراتا را رزمگاه وجدان بشری تصور کرده که در آن نیکی و بدی همیشه با یکدیگر به مبارزه مشغولند (مظفری، ۱۳۱). تمثیلی بودن برخی مضامین مهابهاراتا از عنوان «جایا» نیز برداشت می‌شود؛ زیرا از مهابهاراتا به عنوان «جایا»^۱ به معنای «پیروزی» یاد شده است و منظور از آن، پیروزی حق بر ناحق است (Hiltebeitel, Mahabharata 9/ 118).

بهگود گیتا که بعدها شامل مانتراهای منتهی به ظاهر دیالوگی بین ارجونا، شاه پاندوان با اربابانش کریشناست. محتوا، این گفتگو کاملاً فلسفی، اخلاقی، دینی و حتی عرفانی است و در قالب آن تقریباً همه‌ی آموزه‌های اخلاقی و دینی از قبیل خداشناسی، معادشناسی، جاودانگی روح، وظیفه‌ی طبقاتی و اهمیت نیابت شرعی، رذایل نفسانی، جهل انسان و... مطرح شده‌اند.

هندوئیسم اصطلاحی غربی در وصف یک سنت دینی است. نظام اجتماعی است که در هندوستان پدیدار گشته است. این اصطلاح عملاً عنوان بسیار گسترده‌ای است و طیف عظیمی از باورها و اعمال و مناسک را - از پرستش شماری از خدایان بومی و وطنی گرفته تا اندیشه‌های فلسفی اشخاص بزرگی چون شنکره^۲ را در بر می‌گیرد (زرتیج، ۴۸۹). هم‌چنین این سنت دینی دارای مجموعه‌ای از کُتب یا متون مقدس است که در قالب دو دسته‌ی وحیانی و غیر وحیانی نمود می‌یابند. مهابهاراتا در زمره‌ی متون غیر وحیانی و تفسیری قرار دارد و به شرح و عقلانی‌سازی متون وحیانی می‌پردازد.

مهابهاراتا در سنت هندویی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این حماسه‌ی عظیم

1. Jaya.

2. Sankara. مفسر و مبلغ فلسفه‌ی کلاسیک هندو (وفات ۸۲۰م).

جهان، همراه با داستان‌های قهرمانی و حماسی، قوانین رایج اجتماعی و رسوم هندوی آن زمان را توضیح می‌دهد و تفسیر می‌کند. داستان‌های مهابهاراتا شامل قضایای اخلاقی، امور دینی، روش‌های زندگی، احکام و قوانین خاص خود می‌باشد. در این کتاب نیروی قربانی، زهد، تقوا و ریاضت که نمایشگر قدرت فوق‌العاده‌ی برهمنان هندی است با اسطوره‌ها و افسانه‌ها و خرافات، توأم گشته است (نقیب‌خان، ۲۳/۱). با اینکه قسمت اصلی مهابهاراتا داستان یک جنگ بزرگ و شرح علل این حوادث و نتایج آن است لیکن پس از اینکه در طی چند قرن، توسط نویسندگان مختلف سروده شد برهمنان موعظه‌ها، اندرزها و تعلیمات دینی را نیز به آن افزودند. در نظر هندوان سستی و دین باور، پس از کتب وداها، براهماناها، آرنی‌ها، اوپانیشادها، و پورانه‌ها، این منظومه در همبستگی مردم شبه‌قاره‌ی هند مؤثر واقع شده است و مفاد آن برای آنها جنبه‌ی دینی و ملی دارد (همان، ۸/۱). مهابهاراتا، بر اکثر اصول و خروجی معتقدات براهمنه‌ی هند اشتهال دارد و معتبرتر و بزرگ‌تر و مفصل‌تر از آن، کتابی در این طایفه نیست (جلالی نائینی، مقدمه، ۱۸/۱). هم‌چنین گیتا که ظاهراً آخرین قسمت و مهم‌ترین بخش مهابهاراتا است و در فصول ۲۵ تا ۴۳ دفتر ششم آن یعنی بهیشم پروه گنجانده شده است پیام اصلی‌اش این است که انسان‌ها باید از قانون دینی و اخلاقی تبعیت کنند؛ اما باید از حاصل ثمرات نیکویی که از پارسایی آنها نصیب‌شان می‌گردد چشم‌پوشند. همه‌ی کارها باید با روحیه‌ی تسلیم نفس و اتکا به پروردگار انجام شود (اسمارت، ۲۱۱/۱). هدف از اصول و خروجی رعایت قوانین اخلاقی و دینی قطعاً دستیابی به نجات و رستگاری است و این آزادی در برخورد ثمرات عمل است نه پرهیز از عمل. خردمندان با انجام وظیفه به خاطر پروه‌گار و نه به خاطر نفع

۱. *Brahmanas*. جزو ادبیات هندو هستند و به جزئیات و اهمیت مراسم عبادی یا یجنا به ویژه مراسم آتش می‌پردازند.
۲. *Aranyakas*. تفاسیر عرفانی براهمنه‌ها که زاهدان جنگل‌نشین، تفاسیر خود را بر آن افزودند و در واقع همراه با اوپانیشادها، ملحقات براهمنه‌ها هستند و جزو متون شروتی و مقدس محسوب می‌شوند.
۳. *Upanisads*. تاویلات و تفاسیر ایده‌هایی است که در وداها و براهمنه‌ها آمده است و چهار درون‌مایه‌ی اصلی‌اش عبارت‌اند از: قربانی باطنی، ایده‌ی آتمن یا روح یا خود، برهمن یا وجود الهی غیر شخصی، و خداشناسی یکتاپرستانه.
۴. *Puranas*. پورانها مجموعه‌ی عظیمی از نوشته‌های مقدس هستند که شامل اسطوره‌های مربوط به خدایان هندو و اوتاره‌های ویشنو، خاستگاه‌های کیهان و انسان، زیارت، آیین و منسک، قواعد حقوقی، وظایف کاستی و جز آن‌ها می‌شود.
۵. *Bhisama Parva*. دفتر ششم مهابهاراتا.

خویش بر قید و بندهای کرمه^۱ چیره می‌شوند و اخلاص در عمل به خاطر خداوند است که نوید نجات را می‌دهد (همان، ۲۰۶/۱). حتی بعد از مرگ انسان، آنچه را که او را همراهی می‌کند عمل خیر است و از طفیل آن عمل، به بهشت می‌رود و اگر گناه همراهش باشد به جهنم راه خواهد یافت (مظفری، ۱۴۵).

وجه دینی و اخلاقی مهابهاراتا کاملاً هویدا است. در این حماسه‌ی عظیم، ارجونا که قهرمان مهابهاراتا است، نماینده‌ی روح فردی و جوای معرفت بشریت، و کریشنا^۲ از اربهران، آموزگار اخلاقی/دینی و نماینده‌ی روح کلی است (شایگان، ۲۴۱/۱). کریشنا با اینکه بزرگی و عظمت خود را در گیتا به ارجونا می‌نمایاند، اما تجسم (اوتار) و ظهور خدای متعال ویشنو، به صورت اربهران ارجونا، قهرمان حماسه‌ی مهابهاراتا، است که به ارجونا تسلی می‌بخشد. و تعالیم روحانی را به وی یاد می‌دهد (اسمارت، ۲۰۵/۱). وجه اخلاقی و دینی مهابهاراتا با سیمای وارونا نیز مرتبط است. "وارونا حاکم مطلق است. او را ناظم نظام عالم، و ناموس ایزد دانند. ریشه‌ی گوهره‌ی مفهوم دهرمه است که این دومی بعدها در آیین هندو جایگزین ریشه‌ی شش برادر از آن ناموسی است که به موجب آن، جهان، پایدار و استوار است. ریشه‌ی ناموس معنوی، و اخلاقی است که ناظم رفتار انسان‌ها با یکدیگر است و چون آدمی مرتکب گناهی شود ریشه‌ی گرداننده‌ی این نظام جهان یعنی وارونا می‌آورد و از او طلب بخشش و آمرزش می‌کند. وارونا ضامن میثاق‌ها و پیمان‌ها و معاهدات و قول‌هایی است که آدمیان را به هم مربوط می‌سازد" (شاید، ۵۸/۱).

در مهابهاراتا به آموزه‌ها و شعایر دینی بسیاری برمی‌خوریم. به سورتال دهرمه، یکی از آموزه‌های مهابهاراتا به شمار می‌رود که هدفش رستگاری و نجات انسان می‌باشد. دهرمه، همان فضیلت است و باعث نجات انسان می‌گردد. سوگند، مکان مقدس، شراده^۳، دعا، عبادت، معجزه، روزه، غسل، تجرد، بهشت، دوزخ و اعتقاد به فرشتگان، جزو شعایر و آموزه‌های دیگری است که در مهابهاراتا، به وفور از آنها یاد شده است.

۱. Karma. اعمال و رفتار.

۲. Shraddha. نوعی عبادت دسته‌جمعی برای آرامش روح اموات است.